

Úvod do sociologie práva

FSS MU v Brně jaro 2020
shrnutí hlavních myšlenek

Role práva z pohledu společnosti

- Právo má naplňovat většinově sdílenou představu o **spravedlnosti**
- Právo je regulativní systém upravující chování jednotlivců
- Právo snižuje neurčitost (entropii) zvýšením pravděpodobnosti, že jednotlivec může spoléhat, že ostatní budou jednat právními pravidly předvídaným způsobem

Spravedlnost

je velmi obtížné definovat

- nejobecnější definice hovoří o spravedlnosti jako o příkazu posuzovat (rozhodovat, přistupovat, upravovat...) stejné případy stejně a různé rozdílně
- přiléhavější je aristotelské rozdělení na dvě (poněkud rozdílné) spravedlnosti:
spravedlnost jako ochranu pokojného stavu (míru) mezi lidmi a
spravedlnost rozdělovací (distribuční) rovnosti (při rozdělování statků), neboť obě tyto roviny spravedlnosti mají v důsledku odlišné požadavky a strukturu.

Z hlediska sociologie je právo

- Formálním nástrojem sociální kontroly
- Sociální kontrola zajišťuje ve společnosti řád

Právo disponuje:

- sankcemi (jasnými a předem danými)
- Vynucením
Tím se výrazně liší od jiných normativních systémů (jako je světská či náboženská morálka)

Právo a morálka

- **Neplatí** mechanická teze, že **právo je minimem morálky**. Co je po právu, nemusí automaticky být spravedlivé či morální
- S postupem modernizace se právo odpoutává od jasného morálního obsahu. Důraz se přesouvá k procedurám a k pojmu zákonnost a výkonu moci dle zákona a na jeho základě
- Mezi právem a morálkou vždy bude mezera, trhlina („gap“).

Typická témata sociologie práva

- Integrita a diferenciacie spoločnosti (Durkheim)
- socializace (kupř. Berger a Luckmann)
- sociální anomie (Durkheim), „bezzákonní“,
obecná normativní dezorientace nezaměňovat s
psychologizujícím pojetím
- vnitřní a vnější nástroje zajištění konformity
(diskurs deviace a mocenských vztahů)
- sociální konflikt (Marx), jeho regulace a
institucionalizace. Právo jako „usplavňovač“
- legitimizace

Svých cílů právo dosahuje pomocí formálních pravidel

Tato pravidla nezbytně musí být

- všeobecně známá
- vynucovaná
- srozumitelná
- stabilní (napjetí s dynamikou společnosti)
- uznávaná (legitimní)

Jeden ze základních přínosů sociologie práva spočívá v neustálém sledování rozdílu mezi tím, co právní systém deklaruje jako cíl svého usilování a mezi tím k čemu v právní každodennosti skutečně dochází (právo v akci a právo na papíře).

*Z hlediska sociologie vědění je zřejmý sklon k jisté **deformaci** právního **myšlení**, které je blízké k zaměnění před-pisu (pre-skripci) toho co „má být“, s po-pisem (de-skripcí) toho co skutečně „je“.*

Mezi napsaným a žitým však je rozdíl.

Akteři práva

Právní profesionálové: advokáti, soudci, notáři, státní zástupci), kteří před vstupem do profese prochází povinnou praxí, jež slouží k získání dovedností a zkušeností a k profesní socializaci. (*Což je dokladem faktu, že právo je ovlivňováno faktory, které knižní právo nemůže znát.*) Profesionály jsou dále právníci *zaměstnaní* v soukromém a veřejném sektoru. Nemají zákonem předepsanou právní praxi, postačí VŠ. Zvláštní kategorií jsou policisté.

„Účastníci“

- Strany soudních sporů (obžaloba a obhajoba v trestních věcech, žalobce a žalovaný v ostatních soudních sporech; zástupci státu (OPD např.)
- Účastníci správních řízení (daně, přestupky, stavební řízení, vodoprávní řízení, získávání veřejnoprávních oprávnění atd.)
- Osoby právním řízením v nějakém ohledu dotčené (experti, oběti trestných činů atd.)

Představují laický prvek mezi právními aktéry, právo ale předpokládá, že mají právní dovednosti

Tvůrci pravidel

tj. zákonů, ústavních zákonů, podzákonných vyhlášek a nařízení, ale i principů užitých k řešení sporů

- byrokratický aparát držitelů zákonodárné iniciativy (typicky vládní a ministerští úředníci)
- Zastupitelé (poslanci a senátoři)
- soudci vyšších soudů
- vědečtí experti, nejčastěji sociálněvědní: sociologové, ekonomové, psychologové; viz např. hranice odpovědnosti, určení jak počítat škodu, zda osoba byla schopna ovládat své jednání atd.; toto vědění tvoří normy pomocí společného mínění expertů – právo zde nemá co říci)

Na chod a směřování práva mají významný vliv i nesyستémoví aktéři:

- Tvůrci a ovlivňovatelé veřejného mínění: public relations agentury, tvůrci mínění (viz dvoustupňový model komunikace), intelektuálové (viz angažmá např. v Dreyfussově aféře nebo v Hilsneriádě); novináři
- Zájmové skupiny: kapitálově silní hráči, odbory, organizace ochránců lidských práv)
- Političtí aktéři

Všichni aktéři právo směřují, tematizují, využívají, a to ze svého *úhlu pohledu* na sociální realitu.

Skupinově sdílený přístup k aplikaci (užívání) práva nazýváme ***ideologie aplikace práva***.

V ideologii aplikace práva se odrážejí hodnotové, zkušenostní, kulturní či tradicí ovlivněné prvky, jež jsou mimoprávní, a jsou obtížně uchopitelné tradičním jazykem racionality.

Právo

- je jedním z normativních systémů
- snižuje neurčitost (entropii) a uchovává rovnovážný stav společnosti (homeostázi)

**Nezbytné (tj. fungování umožňující) fikce
legislativně vznikajícího práva:**

- bezrozpornost
- bezmezerovitost

Formální systém práva

- právo hmotné a procesní
- právní odvětví (občanské, trestní, správní, finanční...)

Právní systémy (rodiny)

- kontinentální (římsko-německý)
- anglosaský (USA a VB)
- socialistický
- islámský
- ostatní právní systémy

Právo je formální normativní systém, neboť:

- předepisuje závazná pravidla (*normativita*) chování a
- tato pravidla jsou (relativně) přesně vymezena a jsou uspořádána do systému a dílčích systémů (*formálnost*)

Funkční určení práva:

- efektivní výkon sociální kontroly
- řešení sporů
- technický nástroj k provedení společenské změny

Právo je nástrojem formální sociální kontroly,
která:

- uspořádává vztahy ve společnosti, čímž se chování členů společnosti stává předvídatelným, neboť každý člen společenství může očekávat, že ostatní členové společenství se chovají a budou chovat dle pravidel
- zpřehledňuje sociální situace, neboť ustavuje řád společnosti a řády usnadňují orientaci a činí očekávání určitějšími

Sociální kontrola vyžaduje

- srozumitelná a jasná (explicitní) **pravidla** chování
- **sankce** za porušení pravidel - jde o sankce **dopředu** stanovené
- **vynucení** dodržování pravidel a vynucení podrobení se sankcím

Integrovaná funkce práva

- Právo je tmelícím médiem, vzniklým ve vztazích anonymní vzájemné závislosti (kontakt vytváří zvyklosti a zvyklosti s nejvyšším vlivem se mění v pravidla chování)
- V moderní rozrůzněné společnosti plní právo koordinující funkci
- Vyplňuje prázdnotu vzniklou po rozpadu, či zpochybnění normativních systémů tradiční společnosti; vodítka morální povahy zmizela)
- Hodnoty aktérů liberální společnosti jsou často protistojné; musí se shodnout alespoň na proceduře vzniku pravidel

Strukturní funkcionalismus

- (Zamlčeně) bere právo jako mocný a přesný nástroj umožňující pružně a účinně řídit společnost
- Věda *funguje* jako dodavatelka poznatků o chování jednotlivců.
- Objeví-li se odchylka od předepsaného chování, stačí jen stanovit pravidlo a sankci, a (abraka dabra)
- *Právo zafunguje a deviace zmizí*

Faktory působící proti „řádnému fungování“ práva

- dysfunkce (přeregulování, vázanost na určitou stratifikační pozici, rigidita, sklon ke konservatismu),
- nezamýšlené důsledky,
- manifestní a latentní funkce

Korekce funkcionalismu

- Merton ve stati Sociální struktura a anomie formuluje názor, který je stejně „kacířský“ jako paradoxní: nedodržení normy nemusí být vždy znakem nenormálního chování; deviace tedy není projevem „nemoci“.
- Dalším inovativním poznatkem je konstatování o omezených funkčních možnostech sociální kontroly. Právo však stále vidí jako nástroj k řešení společenských problémů

Dodržování práva bere právní teorie jako samozřejmost, ale závisí na:

- znalosti práva (a právním vědomím)
- hodnotovém konsensu
- normativní komplexitě
- přísnosti sankcí
- neodvratnosti sankcí
- vynucovacích kapacitách
- důvěře, že právo je jednotně vynucováno

Autopoiesis práva

- Znamená samostatnost, nezávislost a jistou netečnost práva na společnosti
- Pojem přichází z biologie (a v tomto smyslu je stejně „naivní“ jako první teorie společnosti, které se pro výchozí rámec ohlížely k fyzice, biologii či medicíně)
- autos = sám; poitein= činit (řecky); v biologii myšlenka sebe-organizace systémů, které pak **mohou operovat jen za podmínek, které si samy vytvořily**

Charakter autopoietického systému

- Sám si určuje své zákonitosti a formu, svá pravidla fungování, sám se organizuje a určuje svou změnu
- je sebe-referenční (sebe-vztažný), sebe-popisující a sebe-produkující
- komunikuje se svým okolím, ale nečerpá z něj svůj normativní a legitimující základ

Rizika a naděje autopoiesis

- porozumět právu lze opět jen jazykem práva
- právo se auto-legitimizuje (pouhým) faktem své existence,
- legitimita práva je údajně připravenost akceptovat v rámci určitých mezí tolerance rozhodnutí, která ještě nemají obsah
- právo ale má autonomii i k politické moci a systémům donucení
- právo nelze řídit z jednoho centra

Poučení z pojednání o autopoietických rysech práva

- Právo není jednoduchou převodovou pákou sociálních sil
- Má vlastní logiku, jazyk a způsob fungování. Vhled na základě „zdravého rozumu je často nemožný
- Chová se tedy jako expertní systém a nerespektování vnitřní logiky může vést k tomu, že zavedená právní norma se chová zcela jinak, než mysleli její (neprávní) autoři

Hodnoty, ideologie a důvěra

- Hodnotový základ práva nemůže být přehlížen, protože má významný podíl na tom, jak právo skutečně funguje
- Chápání práva jeho jednotlivými aktéry (nehodnotící pojem ideologie) významně ovlivňuje skutečné fungování práva
- Důvěra je zpětnovazebním pojítkem mezi do sebe uzavřeným světem práva a lidskou každodenností.

Sociální konstrukcionismus resp. celá fenomenologická sociologie

- zvolily za východisko zkoumání, jak je svět lidmi zažíván, jak se jeví.
- přesunuly pozornost od zkoumání toho, co o sobě systémy (třeba právo) říkají, k tomu jakými se lidem jeví dle každodenní zkušenosti.

Důsledky perspektivismu

Konflikt je jen přirozeným důsledkem rozdílných (časově a prostorově) podmíněných pozic a často je zdrojem redefinice významu; **je tedy produktivní, což musí reflektovat i právo**

Právo a racionalita

- Právo je ve srovnání s konkurujícími normativními systémy chápáno jako nástroj racionální
- Právo jako regulátor lidského chování však musí kalkulovat s tím, že vedle (účelově) racionálních forem jednání se lidé běžně chovají hodnotově racionálně, ale i mimo-racionálně (tradiční chování a afektivně řízené, či zdůvodněné chování)

Ideální racionální právo:

- Právo je v nejširším smyslu slova jednotným systémem,
- systémem univerzálně platným,
- s jednotnými pravidly výkladu bez ohledu na pozici interpreta (vykladače),
- systémem hodnotově neutrálním.

Fungující právo z pohledu společnosti předpokládá:

všeobecné dodržování, všeobecné vynucení,
všeobecnou znalosti (*neznalost
neomlouvá*), propojení práva a spravedlnosti,
souhlas s potlačením otázky legitimacy legalitou
a schopnosti řešit všechny situace.

*Tyto předpoklady však nejsou vždy a
samozřejmě splnitelné, což uvidíme, podíváme-li
se na společenské fungování práva z vnějšku*

Jakkoli (si) právo umí „vnitřně“ zdůvodnit svou spravedlnost a korektnost, neobejde se bez důvěry osob stojících mimo právo, že takový skutečně je.

Není-li právo srozumitelným, lidé mu (přesto) dávají významy na základě své zkušenosti s podobnými institucemi (např. byrokracií)

Právo, důvěra a efektivita

Pokud právu lidé nedůvěřují, pak právo nefunguje, lidé je nevnímají jako systém jež je součástí jejich světa a problémy, jež má řešit právo řeší jinak a právo interpretují jako nefunkční systém, jemuž proto není třeba se ve všem podřizovat.

Vztah práva a vědy

- Právo jako nástroj vědy, jako prostředek k prosazení cílů, jež byly shledány na základě vědeckého poznání jako žádoucí
- Právo jako předmět vědeckého zkoumání, kdy jsou prověřovány a ověřovány teze na nichž právo stojí a je zkoumána tvrzená funkčnost (sociologie práva, etnologie práva, resp. právní antropologie, law&economics, atd.).

Globalizace a vývoj práva

- Globální procesy, zejména rozpad bipolárního světa a ekonomický vzestup států založených na islámu přinesly změny v oblasti práva
- Autoritářské a totalitní režimy přešly k demokracii, a znova je proto ustavován význam *demokracie, právního státu, svobody*
- Ekonomická síla islámu atakuje euro-americký kompromis ve vztahu stát-náboženství

- Přibáň: Konsensus je minulostí realitou dneška je pluralita a polyarchie. Pluralita sama je regulativním principem
- Tamanaha: právo podléhá ztržnění, instzrmentalizaci, formalizaci a proceduralizaci, odpojuje se od zvyků a morálky, žije vlastním životem. Ke skutečnému pochopení práva není třeba pouštět se do legitimizačních úvah
- Dahrendorf: globální nejistoty znovu atakují hranici kompromisu mezi svobodou a bezpečím.